

Канец эпохі братэрскай згоды: абставіны і інтэрпрэтацыі расколу віцебскага грамнічнага сойма 1640 года

Галубовіч В.У.

Установа адукацыі “Гродзенскі дзяржаўны аграрны ўніверсітэт”, Гродна

Даследаванне гісторыі дзяржаўных інстытутаў на беларускіх землях стала адным з прарывных накірункаў айчыннай гістарычнай навукі на пачатку XXI стагоддзя. У выніку з’явіліся не толькі асобныя артыкулы, але і манаграфічныя працы, што прастымулявала цікавасць як да гісторыі дзяржаўных устаноў эпохі Вялікага Княства Літоўскага, так і да лакальных форм кіравання і самакіравання. Сваю ролю ў сістэме лакальных дзяржаўных інстытутаў ВКЛ адыгрываў і сойм і шляхты Віцебскага павета. Гісторыя гэтай установы патрабуе паўнавартаснага даследавання, якое немагчыма без уяўлення ў навуковае абарачэнне новых крыніц і пераасэнсавання вядомых.

Мэтай дадзенага артыкула з’яўляецца крытычны аналіз перадумоў, абставін і сведчанняў удзельнікаў віцебскага грамнічнага сойма 1640 г.

Матэрыял і метады. Даследаванне было праведзена на аснове матэрыялаў з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве. Артыкул падрыхтаваны з улікам шырокага спектра гістарыяграфічных прац, прысвечаных вывучэнню часоў праўлення Уладзіслава Вазы. Выкарыстаны агульнагістарычныя і спецыяльныя метады, сярод якіх параўнальна-гістарычны, гістарычна-сістэмны, фармальна-тыпалагічны, рэтраспектыўны.

Вынікі і іх абмеркаванне. У артыкуле прааналізавана інфармацыя з эпістальярных крыніц аб Віцебскім дэпутацкім сойміку, які быў праведзены ў лютым 1640 г., вызначаны галоўныя перадумовы і акалічнасці, прадстаўлены інтэрпрэтацыі ходу пасяджэнняў паятавай шляхты, а таксама дадзена параўнальная характарыстыка сведчанняў удзельнікаў сойма. Падзеі, якія мелі месца на грамнічным 1640 г. сойміку ў Віцебску, з’яўляліся беспрэцэдэнтнымі па ходзе і па выніках не толькі для Віцебскага ваяводства, але і для ўсяго Вялікага Княства Літоўскага. Тым не менш, у гістарыяграфіі прынята выкарыстоўваць звесткі аб гэтым сойміку пераважна як матэрыял для ілюстрацыі мадэляў выбару месца пасяджэння шляхты. Між тым падзел сойма стаў толькі эпізодам і адным з наступстваў расколу, што адбыўся ў мясцовым грамадстве. Інфармацыя пра дэпутацкі сойм у Віцебску захавалася дзякуючы апісанням трох прадстаўнікоў мясцовай шляхты. Кожны ліст уяўляе асобную інтэрпрэтацыю фактаў.

Заклучэнне. Аўтар прыходзіць да высновы, што неардынарны ход Віцебскага дэпутацкага сойма ў 1640 г. быў абумоўлены як аб’ектыўнымі, так і суб’ектыўнымі абставінамі. Аднак галоўны вектар у напрамку таго, што адбыўся раскол, быў прадвызначаны рэлігійным выбарам шляхты. Зроблены вывад аб прамой сувязі падзей з крызіснымі з’явамі ў палітычным і рэлігійным жыцці Рэчы Паспалітай, аб падзеле сойма як выніку рэалізацыі планаў супрацьлеглых груп і асоб.

Ключавыя словы: Вялікае Княства Літоўскае, шляхта, павет, сойм, ваявода, раскол, Грамніцы, ліст, пратэстанты, каталікі, дэпутат.

(Ученые записки. – 2022. – Том 35. – С. 23–31)

The End of the Era of Fraternal Cohesion: Circumstances and Interpretations of the of 1640 Vitebsk District Split

Halubovich V.V.

Education Establishment “Hrodna State Agrarian University”, Hrodna

The study of state institution history in the Belarusian lands became one of the breakthrough directions of the national historical science at the beginning of the XXI century. As a result, not only individual articles, but also monographic works appeared that stimulated interest in both the history of state institutions of the Grand Duchy of Lithuania era and their local forms of government and self-government. Vitebsk District Nobility Council also played an important role in the system of local state institutions of the Grand Duchy of Lithuania. The history of the institution requires a full-fledged study, which is impossible without the introduction of new sources into scientific circulation and rethinking of the well-known ones.

The purpose of the article is a critical analysis of the prerequisites, circumstances and testimonies of the participants of Vitebsk Candlemas Day Council, 1640.

Material and methods. *The study was conducted on the basis of materials from the Central Archives of Historical Records in Warsaw. The article is prepared taking into account a wide range of historiographical works devoted to the study of the Ladislas Vaza reign. General historical and special methods were used, including comparative-historical, historical-systemic, formal-typological, retrospective ones.*

Findings and their discussion. *The information from epistolary sources about Vitebsk Deputy Council, which was held in February 1640, is analyzed. The main prerequisites and circumstances are identified, interpretations of the course of the District gentry meetings are presented, as well as a comparative characteristic of the council participants testimonies. The events that took place at the Candlemas Day Council in Vitebsk in 1640 were unprecedented in the course and results not only for Vitebsk Province, but also for the entire Grand Duchy of Lithuania. Nevertheless, historiography uses information about the Council mainly as a material for illustrating models for choosing the place for the gentry meeting. Meanwhile, the division of the Council was only an episode and one of the consequences of the split that had occurred in the local society. The information about the Deputy Council in Vitebsk has been preserved thanks to the descriptions of three representatives of the local gentry. Each letter essentially represents a separate interpretation of the facts.*

Conclusion. *The author comes to the conclusion that the extraordinary course of Vitebsk Deputy Council was due to both objective and subjective circumstances, but the main vector in the direction of the split was determined by the religious choice of the gentry. The conclusion is made about the direct connection of the events with the crisis phenomena in the political and religious life of the Polish-Lithuanian Commonwealth, about the division of the Council as a result of the implementation of the plans of the opposing groups and individuals.*

Key words: *Grand Duchy of Lithuania, nobility, district, council, governor, split, Candlemas Day, letter, protestants, Catholics, deputy.*

(Scientific notes. – 2022. – Vol. 35. – P. 23–31)

Незвычайнасць, неардынарнасць гістарычнай падзеі амаль адразу становіцца зразумелай відавочцам і сучаснікам. Аднак нават самыя стрэсавыя для грамадства здарэнні паволі выціскаюцца з памяці і страчаюць актуальнасць. Іначай выглядае сітуацыя для стваральнікаў гістарычнага наратыву, для якіх унікальныя факты ўяўляюць асаблівую каштоўнасць, паколькі ператвараюцца ва ўніверсальны ілюстрацыйны матэрыял. Праўда, і тут ёсць свае нюансы: актуальным і запатрабаваным факт не заўсёды становіцца там, дзе ён меў месца. Нешта падобнае адбылося і з падзеямі, якія апынуліся ў цэнтры ўвагі аўтара дадзенага артыкула.

Гісторыя віцебскага грамнічнага сойма 1640 г. рэхам разляцелася па землях усяго тагачаснага Вялікага Княства Літоўскага, але неўзабаве на некалькі стагоддзяў памяць пра яе нібы канула ў Лету. Айчынная гістарыяграфія пра лютаўскія падзеі 1640 г. у Віцебску працягвае годна маўчаць дагэтуль, між тым як рызнкамі нашай гісторыі шчодро аздабляюць свае працы польскія і літоўскія даследчыкі. Так, падзеі грамнічнага супрацьстаяння ў Віцебску ў кантэксце традыцыйнага выбараў соймакавага дырэктара (спікера пасяджэнняў) ў ВКЛ згадаў польскі гісторык Генрык Віснер [1, s. 35–36]. Знакаміты даследчык гісторыі парламентарызму Анджэй Рахуба на падставе аднаго сведчання распавёў пра раскол на віцебскім сойміку ў кантэксце выбару месца нарадаў віцебскай шляхты [2, s. 88]. Літоўскі даследчык Артурас Васіляўскас таксама выкарыстаў звесткі пра падзеі на віцебскіх грамніцах для ілюстрацыі розных мадэляў выбару месца правядзення соймакаў [3, s. 80]. На неадназначныя вынікі выбараў дэпутатаў віцебскай шляхтай і на рэлігійны кантэкст гэтых падзей не маглі не звярнуць увагу складальнікі спіса суддзяў Галоўнага Трыбунала ВКЛ [4, s. 233]. Схематычна і ў межах характарыстыкі парламенцкай кампаніі 1640 г. згадавае пра вынікі

грамнічнага сойма польскі гісторык Томаш Кемпа [5, s. 477–478]. Сярод польскіх навукоўцаў найбольш дэталёва на падзеях, звязаных з віцебскім грамнічным соймакам, спыняўся Яраслаў Завадскі, але толькі ў кантэксце характарыстыкі кіравання Віцебскім ваяводствам Крыштафам Кішкай [6, s. 224–225, 229]. Аднак, нягледзячы на такую запатрабаванасць, гісторыя віцебскага грамнічнага сойма 1640 г. так і не стала прадметам асобнай увагі, больш таго, ні адна з пералічаных публікацый не ўтрымлівае спасылкі на ўвесь абмежаваны спектр крыніц. Адсюль відавочна, што наспела патрэба ў паўнаважным уключэнні падзей 1640 г. у Віцебску ў кантэкст айчынай гістарыяграфіі, каб зняць залежнасць ад замежнай літаратуры, альбо яе перакладаў [7, с. 95]. Унікальнасць гісторыі віцебскага сойма не адзіная прычына неабходнасці яе актуалізацыі і пераасэнсавання. Нельга не звярнуць увагу на тэарэтычны кампанент, які вынікае з гэтай гісторыі, звесткі пра якую з’яўляюцца яскравым прыкладам саборніцтва інтэрпрэтацый, ілюстрацыйнай немагчымасці і неэфектыўнасці пазнання мінулага скрозь прызму толькі аднаго сцэнарыя.

Мэта дадзенага артыкула – крытычны аналіз перадумоў, абставін і сведчанняў удзельнікаў віцебскага грамнічнага сойма 1640 г.

Матэрыял і метады. Даследаванне было праведзена на аснове матэрыялаў з Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве. Артыкул падрыхтаваны з улікам шырокага спектра гістарыяграфічных прац, прысвечаных вывучэнню часоў праўлення Уладзіслава Вазы. Выкарыстаны агульнагістарычныя і спецыяльныя метады, сярод якіх параўнальна-гістарычны, гістарычна-сістэмны, фармальна-тыпалагічны, рэтра-спектыўны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Кароткі змест падзей 2 лютага 1640 г. у Віцебску можна звесці да наступнага рэзюмэ. Падчас традыцыйнага сойма, які павято-

вая шляхта збірала на свята Маці Божай Грамнічнай для выбараў суддзяў (дэпутатаў) Галоўнага суда ВКЛ [8, s. 170–177; 2, s. 208], віцебскія абывацелі-шляхта не здолелі дамовіцца адносна месца правядзення выбараў і кандыдатур дэпутатаў. Фактычна адбыліся два соймакі. Адзін – пад старшынствам віцебскага стольніка Крыштафа Храпавіцкага, другі – пад старшынствам падваяводы Казіміра Гарадыскага. Абодва сходы дэкларавалі свой легальны статус і абралі па два дэпутаты. Фатальным наступствам такога падзелу стала тое, што, па ўсёй верагоднасці, ніхто з абраных не быў дапушчаны да працы ў 1640 г. у складзе Трыбуналу [4, s. 233]. *Унікальнасць віцебскага выпадку заключаецца ў тым, што, прынамсі, на вядомых дадзеных, гэта быў першы прыклад у ВКЛ раздвоенага дэпутацкага соймака з 1582 г., г.зн. з самага пачатку дзейнасці вышэйшай апеляцыйнай установы краіны* [4, s. 61–233]. Падзеі, якія здарыліся ў Віцебску, нельга разглядаць і прадстаўляць у адрыве як ад суб'ектўных персанальных фактараў (1), так і ад агульнага кантэксту сітуацыі ў ВКЛ (2).

Адсутнасць ваяводы як прычына росту грамадскай актыўнасці. Адным з каталізатараў таго, што мела месца, была сітуацыя з прызначаным летам 1639 г. віцебскім ваяводам Крыштафам Кішкай, які заняў пасаду пасля раптоўнай смерці ў Віцебску ваяводы Яна Ракоўскага 28 чэрвеня [9, s. 519]. Пасля атрымання 2 ліпеня 1639 г. намінацыі [10, s. 88] магнат абмежаваўся высылкай у Віцебск сваёй даверанай асобы (Яраша Мацкевіча), а сам даволі доўга адкладваў прыезд і афіцыйную працэдуру ўступлення на пасаду [6, s. 221–223]. На першы погляд, нічога экстраардынарнага не адбывалася, паколькі і папярэднік Кішкі, Ян Ракоўскі, пасля атрымання прывілеі ў лістападзе 1638 г. таксама не спяшаўся ў Віцебск і спачатку з'ездзіў на курорт, а зіму 1638–1639 гг. ён правёў у Заслаўі, так што паміж намінацыяй і ўрачыстым уездом прайшло мінімум чатыры месяцы [9, s. 519]. Але ў выпадку Кішкі справа дайшла да таго, што віцебскія абывацелі ці не слёзна пачалі складаць спецыяльныя “*петыцыі*” да ваяводы з просьбамі аб прыездзе. Такое пасланне, хутчэй за ўсё, не першае, віцебская шляхта выслала Кішку 14 снежня 1639 г. з рэляцыйнага (паслясоймавага) соймака. Сэнс гэтага кароткага і далікатнага звароту заключаўся ў просьбе прыехаць, прынамсі, на Грамніцы ў Віцебск, на што былі пэўныя спадзяванні, а калі гэта было б немагчыма, то прызначыць, нарэшце, гродскіх ураднікаў і выдаць адпаведныя элекцыйныя лісты на правядзенне выбараў віцебскага падкаморыя і падсудка. Цікава, што гэты дакумент фіксуе паступовае нарастанне крызісу трываласці ў мясцовай публіцы, якая, з аднаго боку, спрабавала зразумець Кішку, які “*не едзе не без пэўных меркаванняў*”, але, з іншага боку, спрабавала дзейнічаць больш рашуча, паколькі, як адзначалі самі віцебскія шляхціцы, “*гвалт нас вымушае*” [11, s. 1]. Яшчэ больш расчаравання было выказана ў лісце да К. Кішкі, складзеным 8 студзеня 1640 г. Ваяводзе паведамлялася пра наяўнасць “*голаду*

вялікага ў ажыццяўленні справядлівасці” і нагадвала, што з рэляцыйнага (паслясоймавага) соймака яму была выслана петыцыя, але ніякага адказу на яе не было. Гэта петыцыя была падрыхтаваная з нагоды паездкі “*у тамтой край*” былога гродскага пісара пана Базыля Шапкі Хатольскага, які меў даручэнне данесці ваяводзе просьбы віцеблян у вуснай форме [12, s. 1]. Здаецца, што менавіта гэты ліст засведчыў наяўнасць расколу ў асяроддзі віцебскай шляхты. Тэкст петыцыі быў падпісаны пераважна асобамі, зарыентаванымі на ваяводу (земскім пісарам Мікалаям Гуркам і падваяводам Казімірам Гарадыскім), больш таго, каталікамі, і не ўтрымліваў ніводнага подпісу актывістаў з ліку будучай апазіцыі [12, s. 1]. Фактычна, ліст ад 8 студзеня 1640 г. стаў своеасаблівай рэпетыцыяй таго, што адбылося ў лютым. Перадпанічныя настроі кішкаўскіх ураднікаў былі не толькі вынікам страты да іх даверу ва ўмовах адсутнасці ваяводы, але і рэакцыяй на структурызацыю апазіцыі, з шэрагаў якой вылучыўся аўтарытэтны лідар. Зусім невыпадкова, што ліст да ваяводы, складзены на рэляцыйным соймаку, калі ўсе галоўныя актывісты яшчэ былі разам, першым падпісаў мясцовы актывіст-дэсідэнт Крыштаф Храпавіцкі, віцебскі стольнік у 1630–1640-х гадах [13, s. 19; 14, s. 54].

Не адхіляючыся ад адзнак сведкаў падзей, польскі даследчык Яраслаў Завадскі паўтараў, што ў выпадку прысутнасці ваяводы на грамнічным соймаку, падзеі павінны былі пайсці па іншым сцэнарыі, але не патлумачыў, чаму магнат адкладаў прыезд у Віцебск [6, s. 224–225]. Сваю ролю магла адыграць прыродная пасіўнасць Кішкі, які ігнараваў выкананне сваіх сенатарскіх абавязкаў, але гэта была толькі адна з прычын. У большай ступені адмова ад публічных працэдур Кішкі была рэхам падзей 1638 г., калі ён, з'яўляючыся маршалкам, г.зн. старшынёй Трыбунала ВКЛ, быў пабіты студэнтамі Віленскай езуіцкай акадэміі і вымушаны быў ратавацца ўцёкамі. Да гэтай траўмы дадалася тое, што камянем у галаву была паранена яго жонка (па адной з версій, яна прыкідвалася), якую магнат у тым жа 1638 г. пахаваў [15, s. 510; 16, s. 122; 17, s. 410]. Так ці іначай, з 1638 па 1640 г. К. Кішка апынуўся ў цэнтры скандальнага судовага разбіральніцтва, якое стала прадметам публічных дыскусій [15, s. 510; 16, s. 122]. Для прадстаўніка арыстакратычнага сямейства ганебнасць гэтай гісторыі павялічылася з прычыны таго, што злачынцы фактычна засталіся беспакаранымі.

Тым не менш, давер манарха Кішка не страціў. Прызначэнне на пасаду віцебскага ваяводы можна расцэньваць як форму маральнай кампенсацыі з боку Уладзіслава Вазы, які часам прымаў неардынарныя кадравыя рашэнні. Не адкідваючы магчымасці просьбы з боку Кішкі аб намінацыі, відавочна, што новы ўрад быў яму дадзены ў нязручны час. Да ўсяго іншага, магла дадацца справа пра новы шлюб, які быў заключаны магнатам каля 1640 г. [15, s. 510].

Рэха палітычнай і міжканфесійнай барацьбы. Зацягванне з прыездам з'яўлялася істотным каталіза-

тарам падзей, звязаных з выбарамі дэпутатаў, але адсутнасць ваяводы, як адзначалася, не была экстраардынарнай падзеяй. Не менш, а магчыма, і больш істотным фактарам стала абвастрэнне палітычнай сітуацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім на агульным фоне росту стомленасці ад бясперапынных парламенцкіх кампаній у Рэчы Паспалітай: за першыя сем год праўлення Уладзіслава Ваза склікаў восем соймаў. Сведчаннем перагрэву дзяржаўнай машыны быў першы ў гісторыі зрыў сойма, які безвынікова скончыў працу ў лістападзе 1639 г. [18, с. 381]. Калапс шляхецкай дэмакратыі, у сваю чаргу, адбываўся і на настройах грамадства. Паралельна з гэтым у другой палове 1630-х гадоў княства ўступіла ў чарговы цыкл палітычнага спаборніцтва, у выніку якога ў фактычнай апазіцыі да манарха апынулася групоўка біржанскіх Радзівілаў, вакол якіх аб’ядноўвалася пратэстанцкая шляхта [19, с. 40]. Узначаленая, бадай, самым аўтарытэтным палітыкам таго часу, віленскім ваяводам і вялікім гетманам Крыштафам Радзівілам, групоўка была вымушана актыўна змагацца за абарону і прадстаўніцтва сваіх інтарэсаў у дзяржаўных інстытутах ва ўмовах зменлівых настройаў манарха і жорсткай канкурэнцыі з боку супернікаў. У кантэксце віцебскіх падзей 1640 г. нельга не звярнуць увагу на тое, што якраз К. Кішку адносяць да ліку прыхільнікаў біржанскіх Радзівілаў [15, с. 510], а гэта само па сабе для дасведчаных асоб магло стаць стымулам для больш актыўнай дзейнасці. Асобна варта адзначыць, што змаганне за ўплыў на Трыбунал як інструмент лабіравання сваіх інтарэсаў займала важную ролю ў палітычнай барацьбе ў ВКЛ. Кожны павет і кожны дэпутат былі вартыя ўвагі, паколькі любы суддзя мог стаць старшынёй суда, маршалкам. Невыпадкова, што за час праўлення Уладзіслава Вазы трыбунальскімі маршалкамі найчасцей за ўсё становіліся асобы, сімпатызуючыя ці прыналежаць да групоўкі біржанскіх Радзівілаў [20, с. 166]. Так было і ў 1640 г., калі адным з маршалкаў стаў звязаны з К. Радзівілам Якуб Тэадор Кунцэвіч [20, с. 163].

На спаборніцтва за ўплыў і ўладу накладваўся не менш істотны рэлігійны фактар, які з часоў інтэргнум і на пачатку праўлення Уладзіслава Вазы знаходзіўся ў цэнтры ўвагі усіх публічных дыскусій [21, с. 11–100]. Аднак з сярэдзіны 1630-х гадоў змены ў дынастычных планах манарха і збліжэнне з каталіцкай Аўстрыяй абумовілі лінію на канфрантацыю двара з пратэстанцкай супольнасцю, якая ў ВКЛ мела асаблівыя пазіцыі, дзякуючы аўтарытэтным лідарам [21, с. 101–140]. Паступовае нарастанне супярэчлівасцей вылілася ў шэраг міжканфесійных канфліктаў у ВКЛ [17, с. 402–408], кульмінацыяй якіх стала крывавае супрацьстаянне паміж каталікамі і пратэстантамі, якое пачалося 4 кастрычніка 1639 г. у сталічнай Вільні [17, с. 408–414]. Разбіральніцтвы па выніках гэтых падзей адбываліся ў наступным годзе, у тым ліку на момант правядзення грамічных соймаў у 1640 г. у сталіцы ВКЛ дзейнічала спецыяльная каралеўская камісія [17, с. 414–415]. Так што афіцыйна яшчэ не было вы-

значана, хто меў рацыю, а хто не, больш таго, ужо праз дзесяць дзён пасля заканчэння працы камісараў, 25 лютага, у Вільні адбыўся чарговы інцыдэнт з удзелам каталікоў і пратэстантаў [22, с. 303–304]. Супрацьстаянне перайшло ў іншую фазу, але не скончылася. Усё гэта не магло застацца незаўважаным у рэгіёнах, якія актыўна ўцягваліся асноўнымі палітычнымі ігракамі ў небезнадзейную, з іх пункта гледжання, партыю: так, чарговы віток палітычнага інфармавання павятовай шляхты з боку Крыштафа Радзівіла адбыўся ўжо напрыканцы лютага [22, с. 304].

Тры інтэрпрэтацыі адной падзеі. Дэталі і падрабязнасці віцебскіх падзей 1640 г. былі і застаюцца вядомымі дзякуючы захаваным лістам, у варшаўскай частцы знакамітага Архіва Радзівілаў [23–25]. Эпістэлярныя самі па сабе даволі суб’ектыўная форма адлюстравання рэальнасці, але ў нашым выпадку няма магчымасці іх верыфікацыі з іншымі крыніцамі: нават імёны абраных дэпутатаў вядомыя толькі дзякуючы гэтым лістам. Пра іх адносную аб’ектыўнасць сведчыць толькі тое, што лісты былі па форме прыватнымі, а па сутнасці – службовымі. Прычым службовымі не толькі ў прамым сэнсе, але і з улікам спецыфікі кліентальных адносін. Гэта па сутнасці былі справаздачы кліентаў перад сваімі патронамі (фармальнымі і рэальнымі). Важнай акалічнасцю з’яўляецца тое, што аўтары лістоў былі не звычайнымі сведкамі падзей, а галоўнымі дзеючымі асобамі грамічнай сваркі. У першую чаргу, гэта віцебскі стольнік Крыштаф Храпавіцкі (а) і віцебскі падваявода Казімір Гарадыскі (б). Даволі характэрнымі былі іх адрасаты: стольнік паведамляў свайму патрону, віленскаму ваяводзе і вялікаму гетману ВКЛ Крыштафу Радзівілу, а падваявода пісаў да віцебскага ваяводы. Акрамя Гарадыскага, пра тое, што ўбачыў і пачуў на грамічным сойміку асобна напісаў К. Кішку іншы інфарматар, віцебскі гродскі пісар Базылі Шапка Хатольскі (с). Такім чынам, вядомыя тры апісанні падзей. З улікам таго, што два лісты адлюстроўвалі пункт гледжання прыхільнікаў віцебскага ваяводы, а адзін пратэстанцка-праваслаўнай шляхты, можна фактычна казаць пра дзве версіі. Тым не менш, лісты Гарадыскага і Шапкі Хатольскага належыць прадставіць асобна, паколькі яны маюць важныя адрозненні ў дэталях і характарыстыках.

а) “...яшчэ больш мяне падштурхнуў загад Вашай Міласці”: версія Храпавіцкага. Уласную трактоўку Храпавіцкі прадставіў у лісце, складзеным 4 лютага 1640 г., г.зн. літаральна па гарачых слядах падзей [23]. Фактычна гэта была тэзісная справаздача перад Крыштафам Радзівілам, які даслаў Храпавіцкаму неабходны інструктаж (“пункты, датычныя той справы”) яшчэ напярэдадні грамічных мерапрыемстваў. У Храпавіцкага было дастаткова часу, дакладней, тыдзень, з моманту атрымання ліста ад Радзівіла, каб падрыхтавацца. Такім чынам, ёсць падставы сцвярджаць, што прыхільнікі стольніка не дзейнічалі спантанна, а рэалізавалі прадуманую праграму, якую належала трымаць у таямніцы: на пачатку ліста столь-

нік асабліва падкрэсліў, што ён “з ніводнай жывой душой пра тое не размаўляў і чужым не давяраўся”. У адпаведнасці з гэтым Храпавіцкі разаслаў толькі ад свайго імя лісты (“*праз мае пасланні*”) да шэрагу выразных (пратэстантаў) і патэнцыйных (праваслаўных) прыхільнікаў з мэтай забяспечыць іх максімальную прысутнасць на будучым сойміку. Галоўнай мэтай гэтай перадсоймікавай камунікацыі было ўздзеянне менавіта на праваслаўных, якіх, згодна з тагачаснай тэрміналогіяй, ён называў “*старой Руссю*”. Паводле Храпавіцкага, яму ўдалося яшчэ да пачатку сойма схіліць апошніх на свой бок, акцэнтуючы ўвагу на тым, што праваслаўныя “*трываюць вялікі пераслед і вольнага не маюць набажэнства*”. Відавочнай праграмай мінімум для стольніка быў збор неабходнай колькасці асоб, каб гарантаваць абранне, прынамсі, прапарцыйнага камплекта дэпутатаў [23, s. 44].

Далей падзеі разгортваліся, па версіі Храпавіцкага, наступным чынам. У сам грамнічны дзень прыхільнікі стольніка даведаліся, праўда, невядома якім чынам, што каталікі, альбо, як іх назваў Храпавіцкі, “*панове рымляне і князь*”, пачалі граць уласную гульню, мэтай якой было абранне дэпутатаў толькі са сваёй групойкі без уліку інтарэсаў пратэстантаў і праваслаўных. Менавіта так былі прайнтэрпрэтаваны дзеянні каталікоў, якія адразу пасля набажэнства ў касцёле рушылі да дома “*пана падваяводы*”, дзе вырашылі правесці сойм. Уласна выбар месца пасяджэння быў галоўным пунктам, які павінен быў справакаваць супярэчнасці, паколькі, паводле Храпавіцкага, гэта было месца “*незвычайнае*”, свядома абранае адной з партый, каб падкрэсліць сваю перавагу. Традыцыя, прынятая норма, як вядома, з часам набывае сакральны характар. Менавіта на гэтым ставіў акцэнт стольнік, паколькі выбар іншага месца для сойма сімвалізаваў разрыў з вядомай практыкай і таму з’яўляўся неправамоцным. Таму адступаць Храпавіцкі не жадаў і са сваімі прыхільнікамі размясціўся ў доме віцебскага земскага суддзі (на той момант ім з’яўляўся Самуэль Багданавіч Старасельскі [14, s. 52]), дзе, як ён падкрэсліў, “*суды адбываюцца і сесіі ўсялякія публічныя звычайна праходзілі, у тым ліку і падчас небяспекі*”. Прадстаўнічасць гэтага сходу была забяспечана не толькі прысутнасцю пратэстантаў і праваслаўных, але і каталікоў, якіх “*было немала*”! Акрамя таго, да групойкі Храпавіцкага далучыўся былы “*пан дэпутат*”. Ім, несумненна, з’яўляўся віцебскі чашнік Аляксандр Жаба, які разам з Янам Уладзіславам Сангушкай, быў трыбунальскім суддзёй у папярэднім 1639 г. [4, s. 229]. Потым пачалося саборніцтва аргументаў і пошук кампрамісаў. Абодва бакі высылалі пасланцаў і запрашалі сваіх апанентаў далучыцца да іх кола. Каталікі настойвалі на тым, што маюць у сваіх шэрагах больш важных ураднікаў, а прысутныя ў доме суддзі шляхціцы сцвярджалі, што сабраліся ў належным месцы, больш таго, з імі быў дэпутат (А. Жаба). Фіналам сюжэта з узаемнымі запрашэннямі стала давядзенне сітуацыі да невырашальнай дилемы: альбо саступіць апаненту,

альбо страціць гонар. Менавіта гэтым прынцыповым аргументам Храпавіцкі і яго прыхільнікі прыкрыліся, каб не ісці ў дом падваяводы. Пасля прыняцця рашэння аб недалучэнні да каталікоў дэсідэнцкі сойм прыступіў да працэдуры абрання дырэктара, як тады шляхта называла спікера пасяджэння. Ім лагічна стаў сам Храпавіцкі, які, у сваю чаргу, паспрыяў абранню дэпутатамі сваіх людзей: пратэстанта Крыштафа Жабы і праваслаўнага Сямёна Пышніцкага. Важна, што пры зацвярджэнні гэтага камплекта шляхта ўлічыла як інтарэсы асноўнай масы прысутных, так і кваліфікацыю кандыдатаў: пра Пышніцкага стольнік напісаў, што той “*чалавек сумленны і дасведчаны ў правазнаўстве*” [23, s. 44–45].

Адчуваючы супярэчлівасць сітуацыі, Храпавіцкі быў вымушаны давесці да свайго патрона вынікі паралельнага сойма, на якім вялі рэй каталікі. Стольнік інфармаваў Радзівіла аб тым, што на каталіцкім сойміку была прынята прысяга новых гродскіх ураднікаў, пасля чаго спікерам быў абраны пан падваявода, а выбары дэпутатаў скончыліся зацвярджэннем дзвюх асоб: Яна Васілеўскага, “*лепшага ўніяты*”, і пана Старасельскага, “*на нічога не здольнага рымляніна*”. Цікава, што прысутныя на гэтым сойміку назвалі свой сход “*ваяводаўскім*”, каб наўмысна падкрэсліць нелегальнасць сойма Храпавіцкага. Па гэтай прычыне стольнік выклаў перад Радзівілам свае довады, адзначаючы, што ні ён, ні хто іншы нічога не мелі супраць віцебскага ваяводы, “*хоць яго міласць пан ваявода дэ факта не выканаў працэдуру пераймання пад сваю ўладу ваяводства, каб [на гэтай падставе] мы ўсе згодна прыбылі на сойм і [прызначаных ім новых] гродскіх ураднікаў прынялі*” [23, s. 45]. Такім чынам, з фармальна-юрыдычнага пункта гледжання Храпавіцкі меў рацыю, а да актыўных дзеянняў яго падштурхнулі толькі правакацыі (“*учынкі*”) апанентаў. Лагічным адказам групойкі Храпавіцкага стала складанне “*маніфестацыі*” супраць абраных на “*ваяводаўскім*” сойміку дэпутатаў і зацверджаных ураднікаў. Гэта заява павінна была быць зафіксавана ў актавых кнігах аршанскага гродскага суда. Далей стольнік паведаміў, што абраныя пад яго даглядам асобы атрымалі неабходныя дакументы і выказаў спадзяванне, што Радзівіл паклапоціцца пра далейшы лёс “*паноў дэпутатаў*”: “*Перадаю іх пад ахову Вашай Княскай Міласці і разумею, што пры Вашай падтрымцы яны стануць суддзямі і наш гонар ва ўсім будзе захаваны*”. Храпавіцкі не меў ілюзій адносна таго, што камплекты дэпутатаў з абодвух соймаў будуць верыфікавацца перад пачаткам працы Трыбунала, таму падказваў Радзівілу аргумент, на падставе якога, адзін з абраных каталікамі (пан Васілеўскі) не можа стаць суддзёй, “*паколькі падчас вайны нічым не вызначыўся, таму такіх асоб нельга абіраць ні дэпутатамі, ні [соймавымі] пасламі*”. Нарэшце, у фінальным фрагменце ліста стольнік распавёў, хто персанальна стаяў за ўсім грамнічным скандалам і шэрагам іншых падзей. Гэтым чалавекам быў віцебскі гродскі пісар Б. Шапка Хатольскі, “*раз’юшаны атрутны*

рымлянin”, які паспрыяў абранню дэпутатам свайго зяця – Я. Васілеўскага. Рэлігійны падтэкст інтрыг гродскага пісара Храпавіцкі прайлюстраваў іншым прыкладам. Паводле стольніка, менавіта па парадзе Б. Шапкі Хатольскага віцебскі падваявода загадаў запячатаць пабудаваную на прадмесці царкву, што пазбавіла праваслаўных магчымасці мець “вольнае набажэнства”. На гэтай падставе Храпавіцкі прасіў К. Радзівіла ўгаварыць віцебскага ваяводу прызначыць іншага гродскага пісара [23, s. 45].

б) “3 аказіі ... ведамасці Вашай Міласці Маяму Міласціваму Пану перадаю”: версія Гарадыскага. Ліст Казіміра Гарадыскага, які высылаў пошту “з аказіі праз казака”, быў датаваны 7 лютым 1640 г. [24]. Гэта пасланне ўтрымлівала толькі апісанне падзей грамадзянскага сойма, што сведчыць пра іх экстраардынарнасць, з пункта гледжання адраасанта. Падваявода быў перакананы, што падзеі не былі вынікам збою ў паводзінах абывацеляў, якія вырашылі правесці сойм “адразу пасля набажэнства ў касцёле, а не пасля пірушкі (post pocula)”. Тым не менш, ні малітвы, ні відавочная цвярозасць не ўратавалі ад таго, што адбылося. Падваявода пісаў Кішку: “Паны ўраднікі і паны абывацелі амаль усе, колькі іх на той час было, да маёй гасподы прыйшлі, акрамя некалькіх іх міласцей рэлігійных дэсідэнтаў, а менавіта: яго міласці пана стольніка Храпавіцкага, яго міласці пана судзіча Старасельскага, паноў Пыпкаў і некалькіх пры іх міласцях паноў абывацеляў” [24, s. 3]. Апошнія сабраліся ў доме віцебскага земскага судзі, пры чым яны “учынілі сабе сесію” ў час адсутнасці гаспадара. Легальнасць свайго сходу Гарадыскі падмацоўваў не толькі аргументам аб колькаснай (“амаль усе”), але і аб якаснай перавазе сваіх прыхільнікаў: “Паны ўраднікі земскія, а дакладней яго міласць пан падстоі Гурко і яго міласць пан пісар Гурко і былыя паны дэпутаты, і яго міласць пан Мацкевіч, слуга вашай міласці з лістом вашай міласці маяго міласцівага пана і патэнтам”. Але падваявода, відавочна, перастрахоўваўся, згадваючы, што перавага была ўсё ж тэмпаральна рэальна “на той час” [24, s. 3].

Звесткі Гарадыскага маюць пэўныя супярэчнасці. Як вынікае з пачатку ліста падваяводы, падзел шляхты адбыўся пасля ўрачыстай імшы, г.зн. што пачаткова ўсе былі разам. Але ці ўсе, асабліва дэсідэнты, прысутнічалі на імшы ў касцёле? Калі былі, то што – моўчкі разыйшліся па розных сядзібах? Сам падваявода дае падставы ў гэтым сумнявацца. Гарадыскі адзначаў ніжэй, што ён са сваімі прыхільнікамі, “ведаючы, што яго міласць пан стольнік на той час быў у месце Віцебскім”, вырашылі яго пачакаць і нават высылалі просьбы прыйсці да дома падваяводы. У адказ на гэта Храпавіцкі і “некалькі іх міласцей” адказалі, што гэта Гарадыскі і іншыя павінны далучыцца да іх і прыйсці да дома земскага судзі, “дзе звычайна адбываюцца пасяджэнні земскага суда” [24, s. 3]. Незадаволенны такім адказам, прыхільнікі Гарадыскага яшчэ двойчы звярталіся з заклікамі далучыцца да іх. Самі просьбы

падваяводы сведчаць пра яго няўпэўненасць, жаданне знайсці кампраміс. Ведаючы аўтарытэт і сувязі Храпавіцкага, проста абмінуць яго было сапраўды складана. Далей падваявода фактычна пачаў апраўдвацца за здарэнне перад ваяводам, тлумачычы, што, па-першае, фармальна не існавала правіла правядзення соймаў у доме судзі, па-другое, ва ўмовах адсутнасці спецыяльнага памяшкання (“Дома Пана Ваяводы”) соймакі праводзіліся ў розных “дамах шляхецкіх” (пана Агінскага, пана Сівіцкага, пана Войны, Анацкевіча і інш.), прычым адбывалася гэта як пры адсутнасці, так і прысутнасці земскага судзі. Апошняя кропка стаў працытаваны характэрны адказ прыхільнікаў стольніка, што яны, маўляў, “не баяры і ні ў якім выпадку не прыйдуць”. У сваю чаргу, абывацелі, сабраныя ў доме падваяводы, уражаныя такім адказам, “параіўшыся (!) адказалі, што і мы таксама ніякія не баяры, але шляхта” [24, s. 3–4]. Пошук кампрамісу скончыўся, калі была закранутая шляхецкая годнасць, якая ў тагачасным станавым грамадстве з’яўлялася выключнай каштоўнасцю. Асобную цікавасць выклікае жорсткая сепарацыя віцебскай шляхты ад такой сацыяльнай групы тагачаснага грамадства, як баяры, назва якой выкарыстоўвалася павятовымі абывацелямі ў грэблівым, прыніжальным сэнсе.

Пасля гэтага кульмінацыйнага моманту, па словах падваяводы, сабраныя пачалі звычайную працедуру соймавання: найперш, абралі спікера, якім стаў сам Гарадыскі. Наступным быў прачытаны ліст ад К. Кішкі, абвешчаны змест “патэнта”, на падставе якога былі прызначаны гродскія ўраднікі і прынята іх прысяга [24, s. 4]. Цікавы эпізод адбыўся падчас традыцыйнай працедуры прыняцця падзякі ад шляхты за службу дэпутатаў папярэдняга кадэнцы, г.зн. за 1639 г. Так, згаданы Я.У. Сангушка, віцебскі ваяводзіч, які асабіста не змог прыехаць на сойм, прыняў падзяку праз свайго слугу Няшылу, а іншы былы дэпутат А. Жаба, са слоў падваяводы, “зладзіў скандал” з-за адабраных у яго віцебскім эканомам Мацкевічам уладанняў і пакінуў пасяджэнне, не атрымаўшы належнай падзякі [24, s. 4–5]. Пры гэтым Гарадыскі не паведаміў, што Жаба пайшоў на сойм да Храпавіцкага. Пасля інцыдэнту з А. Жабай прысутныя прыступілі да абрання дэпутатаў, якімі сталі з іх волі пан Ян Васілеўскі і Самуэль Старасельскі. Згадаў Гарадыскі і пра альтэрнатыўныя выбары, пра якія даведаліся пасля “афіцыйнага” сойма. Так, пан стольнік з некалькімі прыхільнікамі і толькі “з жадання ісці насуперак”, бо не меў ніякіх юрыдычных падстаў, “не ведаю паводле якой нормы (quo iure)”, абраў дэпутатамі пана Пышніцкага і пана Крыштафа Жабу. Акрамя таго, Храпавіцкі збіраўся пачаць працэс супраць новапрызначаных гродскіх ураднікаў, праз што паказваў сваю “недабразычлівасць” у адносінах да самога ваяводы. Такім чынам, Гарадыскі фактычна схіляў ваяводу да высновы, што ва ўсёй гісторыі, персанальна вінаваты Храпавіцкі, які сваімі падступнымі дзеяннямі збаламуціў мясцовае грамадства, “нарушыў мір між

братамі”. Апакаліптычных высноў з усёй гэтай гісторыі Гарадыскі не рабіў, а галоўным лекам ад усіх непрыемнасцей, на яго думку, ізноў жа быў хуткі прыезд у Віцебск самога ваяводы [24, s. 4–5].

с) *“...не здарылася б тое, што здарылася”*: версія Шапкі Хатольскага. Ліст Базыля Шапкі Хатольскага быў таксама, як пасланне Храпавіцкага, складзены неўзабаве пасля грамнічных падзей і меў такую ж дату (4 лютага 1640 г.) [25, s. 7–9]. Гэты ліст выконваў дзве задачы: па-першае, падзякаваць за прызначэнне на ўрад; па-другое, прадставіць падрабязнасці соймавых падзей такім чынам, каб у ваяводы не ўзнікла ніякіх сумненняў у лаяльнасці адрасанта. Нельга не заўважыць, што з першага радка складальнік ліста не хаваў пачуцця няёмкасці за неабходнасць даносіць непрыемныя навіны з Віцебска, што ў цэлым адбілася на логіцы тэксту, яго пэўнай хаатычнасці. Адметна, што пачатак ліста быў складзены так, каб не існавала сумненняў у сапраўдных прычынах і віноўніках здарэння. Базыль Шапка Хатольскі адразу пачаў з аксіёмы, што падзеі разгарнуліся б іначай, калі б *“даў пан Бог вашай міласці майму міласціваму пану тут самому ў Віцебску прысутніцаць на тым грамнічным сойміку”* [25, s. 7]. Акрамя канстатацыі віны самога Кішкі (!), пісар быў перакананы ў існаванні тых, хто свядома працаваў на *“знявагу”* ваяводы, шкодзіў, сыходзячы з неакрэсленай *“недабразычлівасці”* [25, s. 7].

Сваю гісторыю ён пачаў з моманту вяртання ваяводскага слугі і яго фактычнага намесніка Яраша Мацкевіча ў Віцебск, пасля паездкі да Кішкі. Шапка пацвердзіў, што Мацкевіч прывёз ад ваяводы *“патэнт”* на права займаць гродскія ўрады, у тым ліку і *“на тутэйшае гродскае пісарства”*, за што ён выказваў асабліваю падзяку за давер, а дакладней, за пралангацыю яго ўрадніцтва, паколькі Шапка з’яўляўся пісарам і пры папярэдніку Кішкі. Больш таго, ён асобна паабяцаў зрабіць усё магчымае, каб абараніць *“гонар”* ваяводы [25, s. 7]. Праўда, ужо першае выпрабаванне ў змаганні за гонар начальства, як разумеў сваю службу новаспечаны пісар, было правалена. Яго версія грамнічнай гісторыі выглядала наступным чынам. Напярэдадні грамнічнага соймака пан Я. Мацкевіч праінфармаваў Б. Шапку і іншых, што соймаковым дырэктарам будзе К. Гарадыскі, паколькі меў такі загад ад ваяводы. Акрамя таго, папярэдне былі зацверджаны кандыдатуры дэпутатаў ад *“партыі Вашай Міласці”*. Маючы такі план, прыхільнікі К. Кішкі пасля набажэнства ў касцёле *“ўсёй грамадой”* адразу рушылі да абранага падваяводай месца, але там апынуліся не ўсе, а толькі большасць. Меншая *“грамада”* віцебскай шляхты на чале са стольнікам не пажадала далучыцца да К. Гарадыскага. У выніку Храпавіцкі і іншыя не выслухалі прысланыя ад ваяводы адказы на іх жа пытанні, а таксама не даведаліся зместу *“ легацыі ”*, альбо пасланна, якое ад імя ваяводы прадставіў Я. Мацкевіч. Ва ўсіх гэтых здарэннях гродскі пісар абвінаваціў асабіста Храпавіцкага, які дзейнічаў *“заўжды супраць разумных довадаў”* і па схеме, нібы адпрацаванай пры

папярэдніх ваяводах [25, s. 7]. Далей Б. Шапка паведаміў, што прыхільнікі Храпавіцкага сабраліся ў доме *“земскага суддзі”*. Гэта, у сваю чаргу, выклікала заклапочанасць *“паноў земскіх ураднікаў”*, а дакладней, персанальна падстоля і земскага пісара (імя на той час былі Андрэй і Мікалай Гуркі [14, с. 53–55]). Сыходзячы з таго, што меншая грамада мела далучыцца да большай, К. Гарадыскі і яго прыхільнікі ажно чатыры разы запрашалі Храпавіцкага з кампаніяй прыйсці да іх. Сярод аргументаў, на якіх настойваў стольнік, было няслушнае месца, абранае падваяводам для нарадаў. На што ў Мацкевіча меўся контраргумент: *“Пасля таго як двор ваяводы згарэў, дом яго міласці пана суддзі не быў спецыяльна прызначаны для правядзення соймакаў, якія адбываліся ў дзясятку іншых дамоў, а часта і тлумна нават у доме былога падваявода пана Жукоўскага”* [25, s. 8]. Не жадаючы патрапляць пад дыктат стольніка і з мэтай скінуць *“яро адной асобы”* (*“imperio sum iugum”*), але найбольш дбаючы пра гонар самога ваяводы у вачах *“людзей высокадумных”*, пан падваявода распачаў нарады соймака [25, s. 8]. Далей усё адбывалася па зацверджанай К. Кішкай праграме: дырэктарам абраны быў падваявода, новапрызначаны склад гродскага суда выканаў прысягу, а пасля падзякі былому дэпутату, *“князю яго міласці Сангушке”*, замест якога са справаздачнай *“запіскай”* выступіў слуга, прысутныя прыступілі да выбараў дэпутатаў. Адзнака новаабраных кандыдатаў для выканання функцый трыбунальскіх суддзяў з боку пісара была даволі эфектнай, асабліва ў фінальным фрагменце: *“Людзі добрыя, радавітыя, дасведчаныя ў правазнаўстве і радзя службыць вашай міласці майму міласціваму пану”* [25, s. 8]. Першым з іх быў сын віцебскага войскага Ян Васілеўскі, а другім – пан Старасельскі, *“блізкі сваяк”* земскага суддзі. Гэтым выдатным кандыдатам Храпавіцкі *“са сваімі сваякамі па сястры, іх міласціямі панамі Жабамі”* супрацьпаставілі канкурэнтаў, якія не атрымалі ніякіх іншых адзнак, акрамя *“русін схізматык”* пра Сямёна Пышніцкага і *“евангелік”* пра Крыштафа Жабу [25, s. 8]. Але самае цікавае Шапка Хатольскі, згодна з законам мастацкага твора, слушна паведаміў у апошнюю чаргу. Праз свайго інфарматара ён даведаўся, што падчас размовы паміж прысутнымі на сойміку, відаць, сам Храпавіцкі абмовіўся, што мае загад ад *“пана гетмана”*, г.зн. Крыштафа Радзівіла, каб ніводзін каталік не стаў дэпутатам. Заканчваючы сваё апісанне, Базыль Шапка Хатольскі канстатаваў неардынарнасць сітуацыі наступным чынам: *“Становішча для соймакаў нашых ніколі дагэтуль у нашым ваяводстве з часоў дзядоў і прадзядоў нечуванае”* [25, s. 8–9]. Базыль Шапка таксама выказаў спадзяванне, што Я. Мацкевіч больш падрабязна праінфармаваў пра *“рашучыя настроі непрыхільных”* К. Кішку асоб, каб папярэдзіць наступ на *“гонар”* ваяводы. А закончыў ліст пісар той думкай, з якой пачаў: адзіным выйсцем з усіх праблем быў найхутчэйшы прыезд ваяводы, ад прысутнасці якога ўсё стане на належнае месца, а даслоўна, *“як ад агню расплавіцца лёд”* [25, s. 9].

Зводная характарыстыка крыніц. Усе тры версіі аднолькава прадстаўляюць логіку развіцця падзей і персанальныя дадзеныя, што дазваляе кожную з іх разглядаць паасобку як магчымую крыніцу інфармацыі. Зводка несупярэчлівых фрагментаў лістоў выглядае наступным чынам:

- мэта адрасантаў: *наведамленне пра соймак і самапраўданне;*
- план: *кожны выконваў інструкцыю свайго патрона;*
- галоўныя дзеючыя асобы: *стольнік і падваявода;*
- этапнасць падзей: *іміша, падзел па дамах, пошук кампрамісу, асобныя нарады;*
- вынікі соймакаў: *персанальныя звесткі пра абраных дэпутатаў;*
- генеральная прычына здарэння: *адсутнасць ваяводы;*
- дадатковая прычына падзелу шляхты: *персанальныя інтрыгі, веравызнанне, гонар.*

Разам з тым кожны з адрасантаў Храпавіцкі (а), Гарадыскі (б) і Шапка Хатольскі (с) некалькі іначай перадавалі і тлумачылі прычыны здарэння, а версіі (а) аб'ектыўна супрацьстаялі версіі (б + с). У першую чаргу, гэта датычыцца персанальнай адказнасці за раздваенне соймака: Храпавіцкі вінаваціў Гарадыскага і Шапку Хатольскага, якія, са свайго боку, аўтарам скандала лічылі стольніка. Асобна трэба звярнуць увагу на тое, што Гарадыскі і Храпавіцкі ў сваіх лістах фактычна ігнаруюць ролю Я. Мацкевіча, што кантрастуе са зместам ліста Шапкі Хатольскага. Вельмі важным пунктам разыходжання былі аргументы адносна традыцыйнага месца правядзення соймаковых нарадаў, што дае шырокі спектр інфармацыі пра практыку соймавання віцебскай шляхты. Разыходзіліся аўтары лістоў (па формуле (а) – (б + с)) у адзнацы колькасці, канфесійнага і ўрадніцкага складу ўдзельнікаў соймакаў, а таксама адносна кваліфікацыі, асоб абраных дэпутатамі: кожны тут адстойваў сваё бачанне.

Вельмі важны нюанс вынікае з параўнання лістоў Гарадыскага і Хатольскага. Абодва кішкаўскія ўраднікі добра ўсведамлялі, прынамсі, пра гэта пісаў гродскі пісар, што іх лісты не будуць адзінай крыніцай інфармацыі для ваяводы, таму іх звесткі не павінны былі выглядаць супярэчліва. Але несупярэчлівасць не адзначае большай паўнаты і шчырасці. У гэтым сэнсе ліст падваяводы саступаў лісту гродскага пісара, які быў не толькі даволі рэзкім у адзнаках, але і наведваў пра тое, што Гарадыскі не згадаў, але павінен быў данесці абавязкова: аб рэалізацыі Храпавіцкім плана віленскага ваяводы. Іншая справа з Храпавіцкім, які відавочна з'яўляўся адзіным інфарматарам Крыштафа Радзівіла, таму мог дазволіць сабе нешта недасказаць. Так, ён абяцаў захоўваць у таямніцы наяўнасць радзівілаўскай інструкцыі, але слова не стрымаў і пра гэта не напісаў. Храпавіцкі быў больш свабодны ў ад-

носінах да свайго патрона, нават даваў яму свае рэкамендацыі і не столькі апраўдваўся перад ім, колькі за справу. Іншая сітуацыя была ў кішкаўскіх службоўцаў, якія адчувалі віну за тое, што не здолелі адстаяць, перш за ўсё, гонар ваяводы.

Заклучэнне. Падзеі на грамічным соймаку 1640 г. у Віцебску былі вынікам сукупнасці аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў. З аднаго боку, яны былі плёнам супярэчлівай палітыкі манарха і нарастання крызісных з'яў ва ўсёй шляхецкай рэспубліцы – Рэчы Паспалітай. Сваю ролю ў раздваенні лакальнага грамадства таксама адыграла канфігурацыя палітычных сіл у ВКЛ, дзе шляхта, па сутнасці, была падзелена на некалькі групавак, якія арыентаваліся на найбольш амбітных і пасіянарных прадстаўнікоў арыстакратычных родаў. Вельмі важна канстатаваць, што падзел віцебскай шляхты быў у значнай ступені інспіраваны зверху, а прайшоў ён па найбольш вызначальнай падаснове любой палітычнай культуры, яе канфесійнай складаючай. З іншага боку, бясспрэчным каталізатарам грамічных падзей сталі дзве персанальныя сітуацыі – адсутнасць ваяводы і лідарскія амбіцыі віцебскага стольніка.

Раскол засведчыў даволі важную дынаміку ў развіцці шляхецкай дэмакратыі, якая эвалюцыянавала да лакальнай аўтаркіі правячага класа. Слабасць дзяржаўных інстытутаў ВКЛ была абумоўлена палітычнай ідэалогіяй шляхты, якая, тым не менш, прызнавала аўтарытэт улады. Але ва ўмовах яе адсутнасці, сумніўнай легальнасці і нелегітымнасці, павятовыя абывацелі былі ў стане пераадолець піетэт перад ураднікамі, іх слугамі і пайсці на дзеянні, якія разбуралі агульнапрынятыя ў саслоўным грамадстве нормы паводзін. Менавіта таму, згода, альбо, як пісаў у сваім лісце К. Гарадыскі, “*мір паміж братамі*”, як адна з базавых каштоўнасцей шляхецкай культуры была патрактавана як перашкода, штучны атавізм і ў выніку стала часткай гісторыі.

Літаратура

1. Wisner, H. Najjaśniejsza Rzeczpospolita. Szkice z czasów Zygmunta III i Władysława IV Wazy / H. Wisner. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2001. – 144 s.
2. Rachuba, A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763 / A. Rachuba. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 376 s.
3. Vasiliauskas, A. The practice of citizenship among the Lithuanian nobility, ca 1580–1630 // Citizenship and Identity in a Multinational Commonwealth. Poland-Lithuanian in Context, 1550–1772 / Edited by Karina Friedrich and Barbara M. Pendzich / Vasiliauskas, A. – Leiden-Boston: BRILL, 2009. – P. 71–102.
4. Deputaci Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego (1582–1696): spis / pod red. Andrzeja Rachuby. – Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2007. – 470 s.
5. Kempa, T. Wobec kontreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobód wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i pierwszej połowie XVII wieku / T. Kempa. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2007. – 624 s.

6. Zawadzki, J. Krzysztof Kiszka jako wojewoda Witebski w latach 1639–1646 / Zawadzki J // Litwa w epoce Wazów. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2006. – S. 219–235.
7. Рахуба, А. Вялікае Княства Літоўскае ў парламенцкай сістэме Рэчы Паспалітай 1569–1763 гг. / А. Рахуба. – Мінск: Медысонт, 2008. – 424 с.
8. Zakrzewski, A.B. Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI–XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki / A.B. Zakrzewski // Wydział prawa i administracji Uniw. Warszawskiego. – Warszawa: LIBER, 2000. – 257 s.
9. Nagielski, M. Rakowski Jan Wojciech / M. Nagielski, T. Wasilewski // Polski słownik biograficzny. T. XXX. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987. – S. 517–519.
10. Wolff, J. Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795 / J. Wolff. – Kraków: Druk. Wł. Ananicza i Spółki, 1885. – 351 s.
11. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. II, Sygn. 1180. – S. 1.
12. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. II, Sygn. 1185. – S. 1.
13. Wasilewski, T. Wstęp / T. Wasilewski // Chrapowicki, J.A. Diariusz. Część pierwsza: lata 1656–1664. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1978. – S. 1–74.
14. Радаман, А. Земскія ўраднікі Віцебскага ваяводства ў другой палове XVI – першай палове XVII стст.) / А. Радаман, В. Галубовіч, Д. Вілімас // *Commentarii polocenses historici*. – 2005. – Т. II. – С. 51–61.
15. Wasilewski, T. Kiszka Krzysztof / T. Wasilewski // Polski słownik biograficzny. – T. XII. – Wrocław etc.: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1966–1967. – S. 510–511.
16. Radziwiłł, A.S. Pamiętniki o dziejach w Polsce / A.S. Radziwiłł – Warszawa: PIW; 1980. – Т. 2. – 554 s.
17. Kempa, T. Konflikty wyznaniowe w Wilnie od początku reformacji do końca XVII wieku / T. Kempa. – Toruń: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016. – 800 s.
18. Соймы ВКЛ 1440–1568 і Рэчы Паспалітай 1569–1793 // *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т.* – Мінск, 2001. – Т. 6, кн. 1. – С. 380–382.
19. Рахуба, А. Палітычныя групы ў ВКЛ (1569–1732) / А. Рахуба // *Спадчына*. – 2002. – № 5–6. – С. 32–46.
20. Walden, A. Maraszkowie świeccy Trybunału Głównego Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1633–1648 / A. Walden // *Czasopismo prawno-historyczne*. – Т. LXV. – 2003. – Z. 1. – S. 143–173.
21. Dziegielewski, J. O tolerancję dla zdominowanych. Polityka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV / J. Dziegielewski. – Warszawa: PWN, 1986. – 229 s.
22. Wisner, H. Rzeczpospolita Wazów. Czasy Zygmunta III i Władysława IV Wazy / H. Wisner. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, Instytut Historii PAN, 2002. – 338 s.
23. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. V, Sygn. 2157. – S. 44–46.
24. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. V, Sygn. 5414. – S. 3–5.
25. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, Dz. V, Sygn. 2141. – S. 7–10.

Паступіў у рэдакцыю 17.03.2022